

„tejsav vagy gyanta”

A tapasztalás kommunikatív mozzanatai az *Iskola a határonban* – kitekintéssel a *Törlessre**

/

Bednanics Gábor

Sok olyan csábító nyelvi gesztus érhető tetten a mai magyar nyilvánosságban, melyek klasszikus vagy klasszikusnak vélt szerzők műveiből vett részletek felhasználásával kísérelnek meg aktualizálni és rekontextualizálni szöveghelyeket. Ezek a sajátos műnemi váltásként is megközelíthető eljárások a kiemelt részletek epikai jellegzetességeit háttérbe szorítva közelítik a szöveget a lírai művek kapcsán tapasztalt befogadásmódokhoz: a hangkölcsonzés olyan egyéni pozíciókat teremt az olvasók számára, melyekben az etikai dimenziók, az életbölcsességként felfogott személyes értelmezések dominálnak. A 19–20. század fordulóján a nyomtatott sajtóra épülő tömegkommunikáció előszeretettel alkalmazta ezt az eljárásmodot, de már a 19. század utolsó harmadában is megjelent az aforizma mint direkt szövegalakítás (nem kis részben persze a romantikus fragmentumelv örökségeként). Előbbire kiváló példát adnak Oscar Wilde művei, melyek aforizmagyűjtemények formájában is terjedtek, sőt terjednek mind a mai napig – köszönhetően annak a jegyzetelési technikának is, amelyet az író oxfordi tanulmányai, illetve a korabeli sajtóközlési gyakorlatok készítettek elő –, utóbbi-

ra pedig Nietzsche egyes írásai, melyekben a rövidszerkezetek épp a klasszikus diszkurzív-értekező gondolatmenet egészselvőségével szemben alakulnak ki.¹ Az efféle szállóigék kortársi megjelenésformái természetesen a digitális tartalomszolgáltatás keretein belül tovább terjednek, némiképp a századfordulóhoz hasonló kommunikatív kontextusban, amennyiben jelenleg is az életvezetési technikák egyéni leképezéseiként funkcionálnak.

A következőkben elemzendő Ottlik-mondatok – mint ahogyan a szerző egyéb mondatai is – kínálják magukat efféle de- vagy re-kontextualizáló kiemelésre, ahogyan az természetesen többször is megtörtént már emlékkönyvektől kezdve ballagási búcsúztatókon át internetes közösségi oldalak közlésformáiiig. E mondatok, túl azon, hogy fontos és mély ismeretelméleti, fenomenológiai és nyelvszemléleti dimenziókat hoznak működésbe, a személyes perspektíva és emlékezet sajátos tapasztalásformáit is előhívják. Ahogyan azonban ez idézetek irodalmi értelmezését többen is megkísérelték, és így rendelkezünk róluk némi megnyugtatóan összefüggő magyarázattal az Ottlik-életmű, a kor irodalma és az *Iskola a határon* tekintetében, efféle kommunikatív hatásmechanizmusukról még nemigen született elemzés. A regény (melynek szövegéből e részlet kiválik) recepciójában az alakítás strukturális mozzanatainak kérdése kapott kiemelkedő figyelmet, sikerét mégis olyan sajátos emléktapasztalatnak köszönheti, mely nem feltétlenül a jelentésteremtés reflexív aspektusának körébe tartozik. Az irodalmi alakulásmódokra figyelmező olvasat ugyanakkor inkompetens lépésként értékelheti az aforizmává válás folyamatát: ha nem a jelentéslétesítésben tevékeny mozzanatokra koncentrálnunk, akkor áthágjuk a professzionális irodalomértés szabályait.

* A tanulmány a Magyar Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj támogatásával jött létre. A kutatás a TAMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.
1 Vö. Simon READER, *Social Notes. Oscar Wilde, Francis Bacon, and the Medium of Aphorism*, *Journal of Victorian Culture* (18) 2013/4., 453–471.; Maurice BLANCHOT, *Nietzsche és a töredékes írás*, ford. ÁDÁM Anikó, *Athenaeum* (1) 1992/3., 56–77.

Márpedig – ahogy ebbe magam is belecsúsztam már – e részek önálló idézése (mely mégsem függetleníthető a regény tágabb szövetétől) a többbretű elemzés helyett a kimondottakkal való pusztá azonosulást, egyfajta hangulati közösségben való megelégedettséget léptet elénk. Azonban legalább ekkora hiba volna eltagadni az *Iskola a határon* ilyen effektusait, melyek tágitják a jelentéslelésítés lehetőségeit, sőt talán éppen ezek teremtik meg őket. Érdemes tehát két, egymást variáló regényrészlet kapcsán körüljárni azt, mi módon képes színre vinni a regény azokat a dimenziókat, melyek rendre kommunikálhatatlanként, az elbeszélés számára nehézségként, sőt határtapasztalatként adódnak.

Rég ismert recepcióbeli kérdést boncolgatunk, ha a diszkurzív bizonytalanságot, mely az Ottlik-szövegalakítást jellemzi, kommunikatív dilemmaként azonosítjuk. A megnevezés ingatagsága a leírás és az egykor megtörténtek azonosíthatatlanságán alapul. A nyelv ráadásul, melyet a regény elbeszélője (elbeszélői) kényszerűen választ (anak), a potenciális („civil”) olvasók nyelvére nem igazán ültethető át.² E kettős instabilitás eredményezi azt, hogy a meghatározatlanság verbális formái, a kiegészítő, folytonosan módosító mondataalakítások mellé oda kell sorolnunk az érzéki tapasztalat és az annak megragadása között fennálló feszültséget is. A tapasztalatlanságot ehelyütt nem a regény viszonylatában, inkább hatásmechanizmusában kívánom értékelni, amennyiben az olvasók „civil” közössége is képessé válik a regényben színre vitt, nehezen megnevezhető jelenségek megértésére, még ha ezt nem is feltétlenül tudja értelmezni vagy kifejezni – a regény nyelvi megoldásaihoz hasonló módon. Ez nem egyszerűen érzelmi azonosulást jelent, hanem a szöveg olyan effektusainak felfedését, melyek alapvetően szubsztanciális mozzanatokhoz rendelődnek a spirituális azonosulás helyett. Ezt fejezi ki az a biologikus-szomatikus képhasználat, mely az *Iskola a határon* közepe táján elhelyezkedő idézetet kiemelendővé teszi:

2 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Kalligram, Pozsony, 1994, 89.

A tehetetlen összetartozásnak időtlen időkre szóló köteléke bogyózt össze bennünket; valami, ami kitermelődött, tejsav vagy gyanta, a sebekből, izomlázból, fájdalomból, törekvésekből, és lehetővé tette, hogy éljünk; valami, ami talán kevesebb a barátság-nál, és több a szerelemnél.³

Az organikus képkötés az azonosítás lehetetlenségére adott reakció, amennyiben a határozatlan névmás egyszerre metonimikus és metaforikus szerkezetekben fejeződik ki. A kitermelődött *valami* egy leíró világszemlélet szignifikációs eljárás módját idézi meg. A tejsav és gyanta, mint az ezzel a valamivel elsőként azonosítandó anyagok, egymással nem kizáró, hanem megengedő kapcsolatban állnak (eddig metaforikus az azonosítás). Közös jellemzőjüket a következő mellékmondat magyarázhatja (ami már metonimikus alkotásmód): a *sebek, izomláz, fájdalom, törekvés* némileg a sport gyakorlatát és szituációját is megidéző kontextusban világítanak rá a két anyag egymás mellett szerepeltetésére. Ahogy a tejsav a fokozott izommunka következtében a szervezetben túltermelődik, úgy a gyanta is agresszív behatásokra adott szervi válasz. Nem feltétlenül egymást kölcsönösen *magyarázó* viszonyban vannak ugyanakkor ezek a fogalmak. A tejsav és a fájdalom azonosítása (a korban és a mai közvélekedésben természetes módon együvé tartoznak, bár a kurrens orvostudományi álláspont szerint nem a fizikai erőfeszítés során valóban növekvő mennyiségű tejsav okozza az izomlázat, inkább az izomrostokban történő szakadások, vagyis *sebek*), valamint a *törekvés* egyaránt a sport képzetkörében nyernek értelmet, ahogyan a seb és a fájdalom is, azonban a gyanta nem antropomorf, jöllehet a növények felületi szerkezetében történő erőszakra (szintén *seb*) adott reakció, védekező mechanizmus. A gyanta a tejsavval ellentétben látható, közvetlenül érzékelhető anyag, mely elfedi, ám meg is jelöli a sérült felszínt. Az élethez azonban nem feltétlenül

³ OTTLIK Géza, *Iskola a határon*, Magvető, Budapest, 1992, 160. A továbbiakban a zárójeles oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.

szükséges: kísérőjelenség mindkettő, melyek a regény nyelvi-retorikai folyamatai által válnak szimbolikussá. Ám a *tejsav* megnevezés valamiképp mégis konnotálja az életet: a tej, az élet hagyományos jelképeként (véltetően az anyatejnek köszönhetően), s mint ilyen a folyékonyasága alapján metonimikusan lép kapcsolatba a gyantával, amely ugyanakkor e szimbolikusság szintjén sem lesz létfeltétellé. A nyelvi artikuláció ekképp hozza létre azt a jelentést, mely a sérülésekből és a megnevezett organikus szubsztanciákból az élethez való szükséges elemeket épít ki, és ami az olyan fogalmi absztrakcióknál *beszédesebb*, mint a barátság vagy a szerelem. Mindennek árnyalását azonban a szövegrész folytatásában érhetjük tetten:

A civilek is össze vannak kötözve, a Himalája hegymászói, a szerelmesek, mert másként nem megy a dolog. Mi azonban ráadásul tudtuk, hogy mindenén túl mindnyájan külön mérközést játszunk a magunk sorsával. (...) Nem ismertük a játékszabályait, csak azt tudtuk, Szeredy is, Medve is, én is, maga Jaks is, hogy egy ponton túl, mint mindnyájan, már egyedül vívja ő is nagy mérközését, és senki emberfia nem jöhet a segítségére. Ezért volt szívósabb és tartósabb a mi kötelékünk, mint a hegymászóké vagy a szeretőké, mert ez a tudás is eleve bele volt szöve. (160–161.)

A kötelék, mely az emberi kapcsolatok tropikus megfelelője, itt is elégtelennek bizonyul. A szeretők kapcsolódása visszaidézi az előző bekezdés megállapítását, a hegymászók azonban, akik ténylegesen akár életüket is köszönhetik az őket biztosító köteleknek, új elemként hoznak eltérő távlatokat a szöveg jelentésszerkezetébe. E részlet artisztikuma nem annyira összetett, mint az előző bekezdése volt. Metonímiák és hasonlatok egyszerűbb azonosításokra sarkallják a befogadót. Ami azonban egy fennköltnek (netán érzelmesnek) ható, ámde rendkívül cizelláltan megfogalmazott szövegnél fontosabb, az az, hogy hogyan termelődnek ki azok a jelenléteffektu-

sok, amelyek a két részletet is egymáshoz kapcsolják, s amelyeken keresztül a regény olyan performatív nyelvi teljesítményére derül fény, mely olvasói tapasztalatként a bevezetésekképp felmutatott jelenségekre adhat választ. Amit kommunikálni tudunk, az akkor sem egészében nyelvi gesztus, ha jelentésként felfogva ekként konfigurálódik is. A reflexió (mely az elbeszélés sajátos idő- és nézőpontrendszerének függvénye) és az olvasói reakció feszültsége ugyanis arra a konnexióra irányítja a figyelmet, amely a szereplők és az elbeszélők közötti dinamikus összjáték mellett épp egyfajta sajátos jelenléte tár elénk. Az idő folytonossága helyett az egyedi módon fennálló kapcsolatra figyelünk így, melynek változatlansága hangsúlyozódik, de a nyelvi leírás pontatlansága miatt mégiscsak dinamikusan tételeződik (erre jó példa a regény elején olvasható tökesúly-hasonlat, mely tán még nagyobb irodalmi és privátkommunikációs népszerűségnek örvend, mint a fentiekben idézettek). A tejsav és a gyanta immár nemcsak afféle járulékos szubsztanciaként idéződik meg, mert nem a metafizika által ihletett ontologikus prezenciafelfogáshoz csatlakoznak, hanem egyfelől nyelvi-retorikai jelenségekként lépnek elénk, melyek jelentéseffektusokat hoznak működésbe, illetve másfelől olyan anyagszerűségként, melyek jelenléteffektusokat produkálnak.

A tejsav mint folyadék, valamint a gyanta mint kötőanyag efféle recepciós hatáselemként lepleződik le. A félreértés régi toposza az Ottlik befogadásának; maga a szerző is erről ad számot a Hornyik Miklóssal folytatott beszélgetésben: „Az *Iskola a határon*-t például nem akármilyen olvasók értették félre.”⁴ A Lengyel Péter-féle *Adósság*⁵ óta a félreértett Ottlik képe összekapcsolódott az igénnyel a helyes értésre. Még az újabb megközelítésekben is találkozunk effajta kérdésfelvetésekkel.⁶ Ha azonban fordítva tesszük fel a kérdést, akkor nem a korrekt jelentés megtalálása, hanem a félreértés alapvető nyelvi kódolása okán kerülnek érdeklődésünk előterébe

4 OTTLIK Géza, *Próza*, Magvető, Budapest, 1980, 270.

5 LENGYEL Péter, *Adósság*, *Mozgó Világ* 1976/1., 95–108.

6 VÖ. JAKUS Ildikó – HÉVIZI Ottó, *Ottlik-veduta*, Kalligram, Pozsony, 2004, 14.

az ottliki mondatok interpretációs lehetőségei. A tejsav és gyanta nem kötőelemek, a mondatbeli helyzetük alárendelt szerepet mutat. Az emberek közötti *kötélék* metaforája a nyelvi kommunikáció által kifejezhetetlen relációt sejtet, mely a sebekből és egyéb negatív mozzanatokból előálló „kitermelődés” alapján határozható meg. A kapcsolat és az ennek megalapozására odahelyezett elemek (tejsav vagy gyanta) azonban nem egyenértékűek: magyarázzák egymást, de nem azonosíthatók, így a konnexió nem metonimikusan, hanem allegorikusan vagy metaforikusan létesül. A regény nyelvi megalkotottságát vizsgáló kutató épp emiatt figyelmeztet arra, hogy nem a mondat, hanem a szöveg szintjén alakul ki az *Iskolában* a viszonylagosság.⁷ Az idézett sorokban létrejött kötélek mindazonáltal a gyakori, s ily módon állandósult, jelentéssel felruházott tapasztalásra hivatkozik: az eseményszerűtől a konvencionálishoz érkezik el, de anélkül, hogy a kommunikálható (vagyis „civiliek” által is ellenőrizhető) értelem stabilitását állítaná, vagyis felszámolná az eseményjellegben rejlő idegenség mozzanatát. A tejsav és gyanta tehát legalább annyira az egyedi közlés sajátja, azaz sajátos nyelvi allegória, mint a kapcsolódásért felelős testi-anyagi alapzat.

E szubsztanciák még egyszer előfordulnak a regény végén, s a rajtuk keresztül megvalósuló kommunikatív gesztus itt is inkább a kifejezhetetlen, mégis valamiképp közös tapasztalatra utal, mely a növendékek között alakult ki:

Uramisten, gondolta Medve, hogy megszoktam őket. Mint a patyolat, gondolta nagyjából. (...) Uramisten, gondolta, tulajdonképpen micsoda lappangó, rejtett, megbízható boldogság ez, velük lenni. Igazán kinyalhatják a fenekemet, de ha ez a vén marha most beleesne a korlátról a vízbe, utánaugranék, mint a mindennapi kenyereért. Nem is a szép szeméért. De hát össze vagyunk kötözve, s még csak nem is úgy, mint a hegymászók vagy

⁷ TOLCSVAI NAGY GÁBOR, A „tökéletes mondatok” poétikája Ottlik Géza prózájában = Uő., „Nem találunk szavakat”, Kalligram, Pozsony, 1999, 145.

a szeretők, nem azzal a részünkkel, amelyiknek neve, honossága, lakcíme van, s tesz-vesz, szerepel, ugrál a világban, hanem igazában a nagyobbik részünkkel vagyunk összekötözve, amelyik nézi mindezt. Tejsav vagy gyanta, valami kitermelődött izomlázból, sebekből, sárból, hóból, életünk gyalázatából és csodáiból; valami kenyérízű, ami nélkül most már nehéz volna meglenni. Pedig nem erről volt szó eredetileg. Nemcsak kenyérről. (359.)

Az előbbieken is játékba hozott fogalmi apparátus a (magasztos) általános fogalmak (boldogság, szabadság) helyett a trágárság és a hétköznapiság beszédgyakorlatait mozgósítja (még a Miatyánkot is megidézve a [mindennapi] *kenyér* változó beszéd- és jelentésszituációkban való szerepeltetésével). A szignifikáció folyamatában a hegymászók és szeretők is „részeikkel”: a testük anyagiságán keresztül vesznek részt. A szeretők itt első helyen szerepelnek, hangsúlyosabban utal „részeikre” az elbeszélő, ami sokkal testibb (azaz szubsztanciálisabb), mint a korábbi szakasz metonimikusan, a hegymászók kötelékeitől elvonatkoztatott kapcsolata. Itt a boldogság nem független a testi jelenlétnek akár közvetlen aktusként felfogható említésétől sem, mely utána egészül csak ki személyes (társadalmi) gyakorlatok megfelelőivel. A „nagyobbik rész”, mely „nézi mindezt”, ezek nyomán, de nem ezeken alapulva, hanem a *tejsav* és *gyanta* közvetítésén keresztül hagyja oda a spirituális-metafizikai dimenziókat, miáltal nem jelölni, azaz nem reprezentálni akar, sokkal inkább eseményszerűségében kapcsolja egybe idő és állandóság sajátos játékát.

A korábbiakban jelentés- és jelenléteffektusként szóba hozott különbségtétel Hans Ulrich Gumbrecht megközelítésére utal. A jelfelfogás, mely a nyelvi jelentésképzést, valamint a jelenlét speciális létrehozását együtt láttatja, nem újszerű, mégis megfontolandó lehetőségeket foglal magában: „A (számunkra) sokkal kevésbé ismerős jelforma, amelyet a jelentéskultúra és a jelenlétkultúra közötti tipológiai különbség segít elképzelni és megragadni, közel

áll az arisztotelészi jelmeghatározáshoz, amelyet már korábban felidéztem: ott a jel szubsztancia (amely térbeliséget követel) és forma (ami a szubsztancia érzékelését lehetővé teszi) összekapcsolása. Ez a jelfogalom elkerüli a két oldal, a tisztán szellemi és a tisztán anyagi takaros megkülönböztetését. Következésképpen ebben a jelfogalomban nincs olyan oldal, amely eltűnne, amint a jelentés bizonyossá vált.⁸ A *tejsav* vagy *gyanta* az *Iskola* lapjain képes ezt a kettős identitást megjeleníteni, amennyiben anyagiságokat és azok alaki sajátosságait megidéző képességgel utal időre és tapasztalatra. A kenyér (az íz miatt) itt nem szimbolikus (ezt a jelentést egyébként Medve nem is képes felfogni korábban az imaértelmezés kapcsán), de alapvető (és mindennapi, tehát voltaképp temporálisan indifferens); képes felülírni társadalmi gyakorlatot, természeti törvényt, és olyan szükségletként mutatja fel az ellentétes tapasztalatok sorát (sár és hó, gyalázat és csoda: ismét csak egy anyagi és egy általános fogalmi szint kerül párhuzamba!), mely szélesebb távlatú, mégis hirtelen, verbálisan soha ki nem fejthető („Oldalba kapott bennünket, gondolta, mint egyszer a hóesés. Olyan oldalról ért, ahonnan nem is vártunk semmit”), de körülírandó, megkerülhetetlen tapasztalatot tár elénk (a kenyér így lesz később oly alapvetővé, amely nélkül még az édes dolgoknak sincs íze).

Ezt a regény végén helyet kapó második idézetet olyan, Medve Gábornak tulajdonított kéziratrészlet vezeti fel, mely nem a biológista, hanem a matematikai (mérteni, ha még pontosabbak akarunk lenni) jelrendszer magyarázó lehetőségeit hozza játékba. Az egymástól a felszínen távol lévő, de a középpontban konvergáló egyenesekként leírt személyiségazonosítás olyan, a metafizika alapvető struktúrájával azonosítható rendszert idéz meg, mely épp nem a szubsztancia, hanem a szignifikáció jelentéseffektusait működteti. Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy belső idézetként, Medve kézirataként jelenik meg e részlet, amire Bébé imént

8 Hans-Ulrich GUMBRECHT, *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít*, ford. PALKO Gábor, *Historia Litteraria – Ráció*, Budapest, 2010, 70.

idézett szövege reagál⁹ – a hajón zajló történések megidézésével. A geometriai allúzióknak különösen fontos szerepe van, ha Robert Musil *Törless iskolaévei* című regényével állítjuk párhuzamba, melynek közvetlen hatását Ottlik ugyan tagadta, mégis kevés olyan értelmezőt találni, ki ne vonna párhuzamot e két alkotás között.¹⁰ S mivel a kiemelt részletek tekintetében fontos összefüggésekre lehet rámutatni, magam is élek ezzel a lehetőséggel.

Az 1906-ban napvilágot látott regény szerzőjétől sem idegen a természettudományos gondolkodás, sőt további megfontolásokra sarkall, ha figyelembe vesszük, hogy doktori disszertációját az empiriokriticista Ernst Machról írta, akinél az én és a világ folytonossága, illetve az érzéki tapasztalat pozitivitása központi szerepet töltött be. Hasonlóságok és különbségek tárházát lehet nyújtani a magyar és az osztrák szerző művei között (és erre számos példa akad a szakirodalomban), jelen pillanatban csupán egyetlen mozzanatra térnék ki. A mű végén, mikor Törless az igazgató, az osztályfőnök, a matematikatanár és a hittantanár vallatja (mind a négyen a hatalom, illetve a fennálló diszkurzív rend őrzői, akik rendre belefojtják a szót a növendékbe, hogy saját kifejezéseikkel saját világrendjükbe illesszék a fiú mondandóját), a címszereplő váratlanul furcsa, filozofikusnak tetsző okfejtésbe kezd (melyet aztán nem is szakítanak félbe a tanárok):

...Talán keveset tanultam még, azért nem találok a helyes kifejezést, de igyekszem körülírni. Most is éreztem ugyanazt. Nem tudok mást mondani, mint hogy kettős alakban látom a dolgokat. Minden dolgot: a gondolatokat is. Ha nyilvánvaló jeleket keresek, nem találok ugyanezen a gondolaton változást, de ha lehunyom a szemem, abban a pillanatban új életet kezd. (...) Basini esetében nem tévedtem; nem tévedtem, amikor fülemmel a magas fal halk

9 Ennek fontosságához lásd: TÁTRAI Szilárd, *Az „én” az elbeszélésben. A perszonális narráció szövegnyi megközelítése*, Argumentum, Budapest, 2002, 99–134.

10 GYORFFY Miklós, *Ottlik és Musil*, Újhold-Évkönyv 1990/2., 313–326.; HORNYIK Miklós, *Éjszakai hajózás. Ottlik Géza életművéről*, Kortárs 2005/5., 75–83.

neszezését s szememmel a porszemek hallgatag életét figyeltem. Nem tévedtem abban sem, hogy a dolgoknak két élete van – egy látható és egy másik, egy titkos, figyelemre sem méltott élete! Nem szó szerint értem... nem ezek a dolgok élnek, és nem Basininak van két arca;... bennem él egy második én, amely nem az értelem szemével nézi a dolgokat. Ahogyan érzem, hogy egy gondolat életre kel bennem, ugyanúgy érzem azt is, hogy a dolgok láttán él bennem valami, miközben a gondolat hallgat. Valami homályos dolog ez bennem, a gondolatok alatt, s ezt gondolatokkal fel sem mérhetem; valami élet, amelyet szóval kifejezni nem lehet, és mégis az én életem. (...) Túl vagyok rajta. Tudom, hogy mégiscsak tévedtem. Már semmitől sem félek. Tudom: a dolgok csak dolgok, és mindig azok is maradnak; én pedig hol így, hol úgy nézem őket. Egyszer az értelem szemével, másszor a másikkal... És nem fogom többé megpróbálni, hogy összehasonlítsam a kettőt...¹¹

A különbségek a párhuzamok ellenére is szembetűnők. Musil szereplője egy fenomenologikus leírást vázol fel, melynek a kamaszkor és felnőttkor határhelyzetének láttatása lehetett a célja, illetve a századforduló szellemi légköre és a machi episztemológia egy-

11 Robert MUSIL, *Törless iskolaévei*, ford. PETRA SZABÓ Gizella = Uó., *Próza, dráma*, Kalligram, Pozsony, 2000, 135–136. „...Ich habe vielleicht noch zu wenig gelernt, um mich richtig auszudrücken, aber ich will es beschreiben. Eben war es wieder in mir. Ich kann es nicht anders sagen, als daß ich die Dinge in zweierlei Gestalt sehe. Alle Dinge; auch die Gedanken. Heute sind sie dieselben wie gestern, wenn ich mich bemühe einen Unterschied zu finden, und wie ich die Augen schließe, leben sie unter einem anderen Lichte auf. (...) Ich irrte aber nicht bei Basini, ich irrte nicht, als ich mein Ohr nicht von dem leisen Rieseln in der hohen Mauer, mein Auge nicht von dem schweigenden Leben des Staubes, das eine Lampe plötzlich erhellte, abwenden konnte. Nein, ich irrte mich nicht, wenn ich von einem zweiten, geheimen, unbeachteten Leben der Dinge sprach! Ich – ich meine es nicht wörtlich – nicht diese Dinge leben, nicht Basini hatte zwei Gesichter – aber in mir war ein zweites, das dies alles nicht mit den Augen des Verstandes ansah. So wie ich fühle, daß ein Gedanke in mir Leben bekommt, so fühle ich auch, daß etwas in mir beim Anblicke der Dinge lebt, wenn die Gedanken schweigen. Es ist etwas Dunkles in mir, unter allen Gedanken, das ich mit den Gedanken nicht ausmessen kann, ein Leben, das sich nicht in Worten ausdrückt und das doch mein Leben ist (...) Jetzt ist das vorüber. Ich weiß, daß ich mich doch geirrt habe. Ich fürchte nichts mehr. Ich weiß: die Dinge sind die Dinge und werden es wohl immer bleiben; und ich werde sie wohl immer bald so, bald so ansehen. Bald mit den Augen des Verstandes, bald mit den anderen ... Und ich werde nicht mehr versuchen, dies miteinander zu vergleichen ...” Uó., *Die Verwirrungen des Zöglings Törless*, Wiener, Wien–Leipzig, 1906, 309–311.

aránt alapját képezi. Ottliknál azonban nem kettősségek és látványiságok (habár a látásnak és a képeknek ott is nagy szerep jut)¹² juttatják el a befogadót a szövegre ráhangolódo, azt igenlő, emiatt reflektálatlannak tűnő olvasási eseményekhez, hanem a nyelvi és szubsztanciális képességeket egyaránt mozgásban tartó jelen- és jelenléteffektusok együttműködése. Amennyiben az oszt-
rák szerző műve a szenttelen elbeszélői attitűd következtében az ösztönök által mozgatott szereplők sematizmusával volna azonosítható (míg az *Iskola* elbeszélői és szereplői minduntalan morális értelmezések – legalábbis – igényéhez jutnak el),¹³ Törless zavara érthető. Az elbeszélő nem kívánja – a fejlődés lehetőségét felvil-
lantva – lezárni a magyarázatok sorát. A dolgok (Dinge), melyek közé a gondolatok (Gedanken) is odasorolódnak, kettős alakban lépnek a főszereplő elé, aki nem tudja e kettőséget feloldani, mivel értelmező tevékenységét adja fel, s az ambivalens elfogadásban tekinti a dolgokat megközelíthetőnek. Ottliknál ezzel szemben mindez interpretáció függvénye: a szubsztanciális anyagszerűségek említése mindig közlésszituációba kerül (ez felelős azért, hogy funkciójuk az életvezetési szentenciákéra redukálódik: ami később uralkodóvá válik a *Buda* lapjain), miközben az erkölcsi érdeklődésű értelmezéseknek is alapjául szolgálnak. Törless a dolgokat elfogadja, mivel tudja, szavakkal nem kifejezhető valóságok; Ottlik töprengő narrátorai viszont a dolgokat az elégtelen szavak helyébe próbálják léptetni. Míg Musil a kamaszkort annak átmenetiségében mintegy fenomenologikusan viszi színre, Ottlik hermeneutikai modellekkel kísérletezik. Ennek következtében erősödhetnek fel az etikai olvasatok, melyek a címben jelzett *határ* metaforikus újragondolásával, valamint a regény szerkezetének hangsúlyozásával a nevelődés, a valamiből valamivé alakulás mozzanatait vonják játékba. Az előtt és az után, az *Első és Harmadik rész* közötti, áthidaló szerepű

12 Vö. a motívumok, narráció és vizualitás kapcsolataira rámutató elemzéssel: KORDA Eszter, *Écset és toll. Az Ottlik-próza vizuális narrációja*, Fekete Sas, Budapest, 2005, 36–38.

13 POLÓS János, *Ottlik és Musil = Mélylégzés*, szerk. FÜZFA Balázs, Savaria UP, Szombathely, 1997, 86–87.

rész, a *Sár és hó* fejezetei olyan allegorézis (vagyis jelentésadás) lehetőségét vázolják, mely a regény etikai karakterizálásának irányába vezet.¹⁴ Meglepő ugyanakkor, hogy mindehhez Ottlik épp a testhez kötött nyelvi elemek, valamint a testhez tartozó közvetlen tapasztalatok jelenléteffektusait rendeli hozzá. A Törless esetében szerephez jutó test–tudat-szembenállás értelmezési válságot eredményez, ám Ottliknál a test – bár elégtelen viszonyban van a belsőnek tételezett magyarázatokkal – maga is képes interpretálni. Ami Musil regényében a filozófia, algebra vagy geometria szemiotikus kódrendszerének függvénye, az Ottliknál a sportban átélhető – és szinte csak emez átélés során kialakuló – közvetítés. Fodor Péter következtetését idézve: az „*Iskola* a későmodern regényirodalomban vélhetően az egyik legösszetettebb módon viszi színre azt a konfliktust, mely a karteziánus ismeretelmélet testetlenített megfigyelőjének pozíciója (jelentés-kultúra) és a testmozgás általi bevonódásnak, önelvesztésnek az eseményszerűsége között (jelenlét-kultúra) létesül.”¹⁵

Ami Musilnál a jelenléteffektusok túlsúlyát hozza el, az Ottliknál éppenséggel a jelentéslétesítés újra meg újra lehetetlennek tetsző igényét mutatja fel – de nem kizárólagosan. Az *Iskola a határonban* a sokat tárgyalt etikai dimenzió, valamint nyelvi artikuláció mellett olyan perspektíva lehetőségeire kívántam felhívni a figyelmet, mely egyaránt elismeri a két eljárás mód erőnyeit, miközben a befogadói és a kommunikációs terek gyakorlataira nézvést eltérő hatásmechanizmusok alakulására is tekintettel van. Hogy magam az Ottlikra jellemző jelentés- és jelenléteffektusokat ütköztető megfogalmazással éljek, Musiltól eltérően az *Iskola a határonban* színre vitt tapasztalatisághoz kapcsolódó kérdések többek között arra irányulnak, hogy milyen is az a szabadság, amelyet sűrű szövésű és korántsem fájdalommentes kötelmek alakítanak,

14 BALASSA Péter, *Ottlik és a hó* = Uő., *Észjárások és formák*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1985, 25–29.

15 FODOR Péter, *Térfélcseré. A sport irodalmi medialitása a későmodern és posztmodern elbeszélő prózában*, Kijarat, Budapest, 2009, 68–69.

s amely mintha nem volna tekintettel a lineáris időre, így képes egyidejűsíteni a kifejezések és a tapasztalatok rendjét, megteremtve annak lehetőségét, hogy a benne résztvevők minden kommunikációjukat onnan és úgy folytassák, ahogy legutóbb abbahagyták. A jelentéseket eleve (nem kielégítő, de alkalmazható formában) meglévőként feltételező kommunikációban, melynek nem valamilyéle üzenet átadása volna a tétje, inkább a kapcsolat fenntartásának és működtetésének kívánalma.